

VOLBA POVOLÁNÍ: JAK JI PROŽÍVAJÍ A ŘEŠÍ DOSPÍVAJÍCÍ A JEJICH RODIČE

Petr Hlad'o

Klíčová slova

Dospívání, pubescence, rodina, rodiče, rodinná výchova, rodinné prostředí, střední škola, volba povolání, volba školy, základní škola, žák.

Úvod

Předkládaný text přináší první výstupy longitudinálního kvalitativního šetření, jehož tématem je volba povolání žáků, přesněji řečeno jak ji prožívají a jak o ní přemýšlejí dospívající a jejich rodiče. Naším hlavním cílem je hlouběji proniknout do procesu volby povolání, kterým musejí projít žáci na konci základní školy, porozumět, jak ho vnímají a prožívají dospívající na straně jedné a rodiče na straně druhé, dále nalézt odpověď na otázku, které faktory rozhodování ovlivňují a pochopit klíčové problémy, které se mohou při cestě za tímto životním rozhodnutím objevit.

Poněvadž sběr, analýza a interpretace získaných dat nejsou ukončeny, nýbrž cirkulárně probíhají, což je v souladu s kvalitativní výzkumnou strategií (srov. Hendl, 2005, s. 50), prezentované výsledky představují předběžné závěry, které budou postupně doplňovány a zpřesňovány.

Teoretický kontext

Dospívání bychom mohli spolu s Taxovou (1987, s. 65) charakterizovat jako etapu přípravy pro plnohodnotný život v dospělosti. Jeden z nejvýznamnějších, ale i nejnáročnějších úkolů tohoto vývojového období představuje **volba povolání**.

V posledních letech se tento termín používá v různorodých významech. Podle Strádala, Mertina a Úlovcové (2002, s. 1) zahrnuje rozhodování o konkrétním povolání, které by dotčený jednotlivec chtěl v budoucnu vykonávat, výchovu k volbě povolání, **výběr střední školy v posledním ročníku základní školy**, hledání konkrétního zaměstnání u konkrétního zaměstnavatele a rekvalifikace na jiné povolání. Průcha, Walterová a Mareš (2003, s. 274) volbu povolání definují jako proces zahrnující rozhodování o volbě studia nebo přípravy na povolání, konkrétního povolání a celou profesní dráhu člověka. Volba povolání je podle těchto autorů součástí celkového vývoje osobnosti, v němž hlavní roli hrají rozhodovací procesy.

Odborníci se shodují, že mnozí dospívající ještě nejsou pro zodpovědnou volbu povolání dostatečně zralí (srov. Koščo et al., 1976; Klímová, 1987; Taxová, 1987; Hořánková et al., 1995). Mladým lidem často chybí objektivní stupeň sebepoznání, výzkumy dále poukazují na značnou proměnlivost motivačních struktur, nestálé sebehodnocení a nerovnoměrnou, mnohdy povrchní informovanost o světě práce a povolání. Pro pubescenty jsou podle Hořánkové et al. (1995, s. 49) příznačné poměrně široké zájmy, jejich nevyhraněnost a kolísání, které ne vždy ústí do vážnějšího a vyhraněnějšího zájmu profesního. Volba povolání může být v období pubertálního vývoje dále ztížena vlastnostmi temperamentu a charakteru jako jsou povrchnost, nerozhodnost, lhostejnost, výkyvy nálad, nízká úroveň volních vlastností aj. a skutečností, že dosud není dokončen vývoj schopností. Požadavky volby povolání jsou tedy ve své podstatě schopni zvládnout spíše adolescenti.

Náročnost tohoto rozhodovacího procesu je zřejmě jednou z příčin, proč žáci před volbou povolání vyhledávají rady a pomoc ve svém okolí. Taxová (1987, s. 142) říká, že děti mohou být při volbě povolání nejisté, nerozhodné a úzkostné. Na druhou stranu však mohou pouze hledat potvrzení a podporu svých konkrétních představ a rozhodnutí (srov. Koščo, 1971, s. 7). Interakce dospívajících a sociálního okolí může významně ovlivnit podobu konečného rozhodnutí, přičemž nejdůležitější instituci, která dlouhodobě sehrávají v tomto procesu rozhodující roli, představuje **rodina**. Naši pozornost chceme zaměřit na volbu povolání probíhající v kontextu nukleární rodiny, která je tvořena nejbližšími příbuznými, tj. oběma rodiči a dětmi.

Přehled výzkumných zjištění

Výzkumy ukazují, že jsou děti při formování profesních cílů a rozhodování o volbě povolání signifikantně více závislé na svých rodičích, než na učitelích, poradenských pracovnících, vrstevnících a dalších vzorech (např. Peterson, Stivers a Peters, 1986).

Čím rodina ovlivňuje volbu povolání žáků? Významnou roli hraje socioekonomický status rodiny a její kulturní kapitál, vykonávané povolání a dosažená úroveň vzdělání rodičů (srov. Matějů, Tuček a Rezler, 1991; Matějů a Řeháková, 1992; Katrňák, 2004; Matějů a Straková, 2006). Na děti dále působí rodinné prostředí, ve kterém vyrůstají, styl výchovy a celková úroveň rodinné výchovy. Rodiče jako každodenní vzory předávají svým potomkům kulturní vzorce, postoje k práci a jednotlivým povoláním, sdělují jim svá očekávání a představy o jejich profesní budoucnosti. Děti se učí z postojů rodičů, jejich chování při práci a tím, jakým způsobem o práci mluví (srov. DeRidder, 1990; Lankard, 1995). Četnými empirickými výzkumy jak v zahraničí, tak provedenými na české populaci, je podle Průchy, Walterové a Mareše (2003, s. 203) potvrzováno, že sociokulturní profil rodiny a zejména úroveň vzdělání rodičů, významně determinuje vzdělávací výsledky žáků, jejich postoje vůči škole a vzdělávání. Sociologické výzkumy dále prokazují vlivy rodinného prostředí na utváření životního stylu lidí, na jejich profesní a životní dráhy.

Mnoho rodičů cítí, že mohou položit přiměřený základ pro volbu povolání svých dětí (Young, 1993). Hovoříme-li o přímém vlivu rodiny na volbu povolání žáků, je třeba upozornit na skutečnost, že dospívající v mnoha případech podléhají sugestivním přáním rodičů, která nemusejí vždy vycházet z reálných předpokladů jejich dětí zvolené povolání vykonávat (např. z nadání a schopností, školní zralosti, zájmů, zdravotního stavu apod.). Rodiče často vycházejí ze svých životních zkušeností, vlastní ctižádosti, předsudků, subjektivních předpokladů, také však z nahodilých důvodů.

V České republice podle našich zjištění chybí studie, které by podrobněji zkoumaly, jak dospívající a jejich rodiče vnímají, prožívají a hodnotí volbu povolání, jak probíhá rozhodovací proces při volbě další vzdělávací cesty a jaké strategie v něm rodiče a jejich děti volí.

Metodologie výzkumu

Základní výzkumnou otázku jsme definovali následovně: „**Jak vnímají, prožívají a řeší dospívající a jejich rodiče volbu povolání na konci základní školy?**“.

Vzhledem k formulované výzkumné otázce jsme se rozhodli pro metodologii založenou na kvalitativním přístupu s použitím designu **mnohapřípadové studie**, která se zaměřuje na detailní rozbor a popis několika případů prostřednictvím hloubkového a mnohazdrojového sběru informací (Cresswell, 1998). Výzkum má **longitudinální charakter**, který umožňuje zachycení proměn jednotlivých zkoumaných faktorů v průběhu času.

U vybraných žáků a jejich rodin je v posledním roce před ukončením povinné školní

docházky sledován proces volby povolání, její prožívání a hodnocení, působení rodičů, vzájemné interakce a vztahy v rodině, vlivy vrstevníků, školy, zaměření žáka, prospěchu a dalších faktorů.

Výzkumný design byl zvolen záměrně, neboť případová studie umožňuje podrobné zkoumání několika málo případů a uplatnění více technik. Navíc přináší reflexi a pohledy různých účastníků, což umožňuje lépe porozumět dalším podobným případům a vytvořit tak plastický obraz zkoumané reality (srov. Hendl, 2005, s. 104).

Vzorek je, v souladu s obecně přijímaným pravidlem zakotvené teorie, **konstruován graduálně**. Výběr případů jsme neuskutečnili v jednom okamžiku, nýbrž v souladu s cirkulární logikou je v průběhu sběru dat a jejich analýzy rozšiřován a redefinován. Během sběru dat si průběžně klademe otázky, jaká další skupina případů by mohla vzhledem k výzkumným otázkám přinést nové informace.

Jak zdůrazňuje Šed'ová (2007, s. 72), vzorkování má v kvalitativním výzkumu jiná pravidla než ve výzkumu kvantitativním. Cílem není, aby reprezentoval určitou populaci, ale určitý problém. Není tedy konstruován náhodně, ale **teoreticky** – záměrně jej vytváříme s ohledem na náš problém. To znamená, že se výběr případů odvozuje od toho, jak je definován náš výzkumný problém a naše výzkumné otázky. Sedláček (2007, s. 103) říká, že se tak vždy jedná o záměrnou volbu, která je nezbytná proto, aby vybraný objekt měl vlastnosti, které badatel chce sledovat. Pro náš výzkum jsme zvolili **typické případy** podle Yinovy typologie (2003, s. 41), tj. reprezentativní případy, které se ničím nevymykají a představují průměr vzhledem ke zkoumanému problému (srov. Šed'ová, 2007, s. 75).

Hledání byli žáci s průměrným až dobrým prospěchem, kteří stojí před prvotní volbou povolání, žijící v rodinách, u nichž lze předpokládat běžné vztahy, komunikaci a interakce. Výzkumný vzorek tvoří sedm případů. První dva případy (Tomáš a Honza) byly nalezeny v okruhu blízkých lidí výzkumníka, další dva (Soňa a Monika) byly osloveny skrze osoby, kterým sami důvěřují (*gate keepers*). Zbývající účastníci studie (Gábina, Míša a Barbora) byli, v souladu se zvolenou typologií reprezentativních případů, získáni kumulativním výběrem metodou sněhové koule (*snowball sampling*) na základě doporučení již zkoumané rodiny (maminky Moniky).

Uvedené způsoby vstupu do terénu, ve kterém se výzkumník pohybuje **v roli „návštěvníka“**, byly zvoleny záměrně, s cílem získat důvěru a otevřenost zkoumaných aktérů vůči výzkumníkovi, což podle Šed'ové (2007, s. 76) velmi silně ovlivňuje kvalitu získaných dat. Počet účastníků případové studie se v současnosti ustálil na sedmi případech, přičemž celkový rozsah vzorku bude určen **teoretickou saturací**. Již při vzorkování se objevily první nesnáze, kdy bylo obtížné získat rodiny ochotné spolupracovat na výzkumu. Rodiče a žáci obvykle souhlasili s jedním rozhovorem, dlouhodobý charakter studie, plánovaný počet interview a požadavek absolvovat psychologické vyšetření dítěte je od účasti na výzkumu odradil.

Hlavní metodou sběru dat byly zvoleny **polostrukturované rozhovory** se žáky a jejich rodiči, dále s třídním učitelem dítěte a výchovným poradcem nebo školním psychologem. Za nejnáročnější se při rozhovorech ukázalo „rozpovídat“ žáky, poněvadž, jak zdůrazňuje Švaříček (2007, s. 177), děti a adolescenti mnoho otázek netematizují a nepřemýšlejí o nich, nejsou schopni o mnohých tématech dlouze vyprávět jako například jejich rodiče. Kromě interview byly dalšími použitými metodami **anamnéza žáka a rodiny, studium dokumentů** (vysvědčení žáka, přihláška na střední školu a výtvary žáka) a **standardizované psychologické testy** zaměřené na posouzení intelektu a osobnosti žáka, zájmové zaměření, sebepojetí školní úspěšnosti a identifikaci rodinného systému. Psychologické vyšetření žáků bylo uskutečněno ve spolupráci s Akademickým centrem poradenství a supervize MU.

Všechny rozhovory jsou se souhlasem účastníků zaznamenávány na záznamové zařízení (digitální diktafon), přepisovány formou komentované transkripce s využitím systému znaků zpracovaných Kallmeyerem a Schützem (1976, viz Hendl, 2005, s. 208–209) a uchovávány v elektronické podobě. Rovněž ostatní data jsou postupně digitalizována, aby mola být archivována v počítači a analyzována za využití počítačového programu ATLAS.ti.

Analýza dat

Hendl (2005, s. 223) říká, že při kvalitativní analýze a interpretaci jde o systematické nenumerické organizování dat s cílem odhalit témata, pravidelnosti, datové konfigurace, formy, kvality a vztahy. Analýza dat případové studie nemusí vycházet z nějakého zvláštního přístupu, nýbrž může využít postupy známé např. z metody zakotvené teorie (srov. Hendl, 2005, s. 226).

V našem výzkumu jsme zvolili pro počáteční analýzu dat postupy zakotvené teorie podle Strausse a Corbinové (viz Straus a Corbinová, 1999), na které chceme navázat Milesovým a Hubermanovým přístupem analýzy dat případové studie (viz Hendl, 2005, s. 226). Analýza získaných dat **technikou otevřeného kódování** byla započata již v průběhu jejich sběru, zakódovaná data jsou postupně strukturována do **kategoriálních systémů**, přičemž kódování je prováděno za pomoci programu ATLAS.ti. Po otevřeném kódování budou prováděny dva typy analýzy. **Analýza orientovaná na proměnné**, která se zabývá vztahy mezi dobře definovanými koncepty a **analýza orientovaná na případy**, která uvažuje případ jako celistvou entitu a hledá konfigurace, asociace, příčiny a následky uvnitř případu, případně provádí komparaci mezi několika případy.

Tomáš a Gábina¹

Tomáš je patnáctiletý kluk z malého městečka poblíž Brna. Jedná se o vitálního a komunikativního chlapce, kterému nedělá problémy navazovat kontakty s novými lidmi. Mezi jeho zájmy patří sport, závodně hraje házenou a rekreačně fotbal. Dále ho zajímá vše, co se týče armády, vojenství a policie. Pokud Tomáš není právě na tréninku či na zápase, nebo se nevěnuje přípravě do školy, pak pracuje na počítači, přesněji řečeno hraje strategické počítačové hry a píše si s kamarády na chatu. Ve škole patří mezi průměrné žáky. Kromě tělocviku ho baví matematika, fyzika, chemie, dějepis a jak s nadsázkou říká, zejména přestávky. Povahou je Tomáš spíše flegmatik. Otec popisuje, jak vnímá své dítě: „*Jeho baví fakt televize, hrát hry, jeho baví nic nedělat, když to řeknu úplně blbě (...). Prostě on hraje házenou, jeho to baví, to mu jde, tam se mu líbí. Ale že by si dal třeba trénink navíc, aby šel třeba skákat se švihadlem, tak to taky ne. On je takovej pohodář pohodlněj. Znáám třeba kluky, co trénujou, běhají po večerech a makají na sobě. Tomáš ne, on žije s tím, s čím se narodil, s předpokladama, co má v sobě. Ale on se nesnaží jinak na sobě pracovat. Na zápase on se třeba někdy hecne, je třeba nejlepšší, ale nesnaží se na sobě pracovat*“.

Gábina je stejně stará jako Tomáš a bydlí se svými rodiči na okraji Brna. Gábina je uzavřenější, ale k lidem přívětivá, zaměřená na estetické prožívání a fantazijní život. Mezi její zájmy patří čtení, psaní povídek a básniček, keramika, jízda na koni, sport a celá řada dalších aktivit. Ve volném čase například navštěvuje kurz keramiky a hodiny aerobiku. O víkendech pravidelně vyjíždí na koni, protože miluje přírodu a zvířata. Třídní učitelka Gábinu charakterizuje jako všestranně nadanou a cílevědomou. Gábině ve škole jdou hlavně

¹ **Poznámka:** Ve výzkumné zprávě není využit celý datový materiál prezentované studie. Při interpretaci analyzovaných dat se omezuje na případy Tomáše a Gábiny, které ilustrují rozdílné přístupy dospívajících a dospělých k volbě povolání.

humanitní předměty. Mezi oblíbené řadí český jazyk, angličtinu, výtvarnou výchovu, ale i přírodopis. Největší problémy má s matematikou, fyzikou a chemií. Hlavním důvodem podle maminky je, že Gábinu tyto předměty moc nebaví. Sama o Gábině říká, že „*je snaživá a svědomitá. Když jí to na střední škole nepůjde, tak se bude snažit, aby prolízala. Půjde si za svým i s horší známkou, ale aby to udělala*“.

Přístup dospívajících k vlastní budoucnosti

Při prvním rozhovoru, který jsme s Tomášem uskutečnili ve druhém pololetí osmé třídy, by se na první pohled mohlo zdát, že se zabývá pouze svými „dětskými starostmi“ a úvahám, co by chtěl dělat po základní škole, se příliš nevěnuje. Tomáš se snaží navenek tvářit, že otázky vlastní budoucnosti prozatím neřeší. „*Já prostě nevím. Radši o tom moc nepřemýšlím. Budu si to muset vyřešit, ale zatím se mi o tom nechce přemýšlet, akorát bych z toho měl noční můry, to se mi zatím nechce*“. Na základě tohoto postoje se rodiče domnívají, že syna volba povolání „(...) *netlačí a nezajímá. Já si myslím, že jemu to je teď ještě jedno. (...) On je taková zajímavá povaha, že když necítí za sebou žádnou tlak, tak je prostě totálně vysmátej, nemá problém*“. V průběhu rozhovorů s Tomášem vychází najevo, že jeho přístup k budoucnosti není takový, jak ho sám prezentuje. Přestože se některé Tomášovy úvahy mohou zdát naivní, většinou již dostávají konkrétní podobu. „*Já bych buď chtěl být házenkář z povolání a nebo něco spíš kolem počítačů, jako správce sítě (...), obsluhovat servery a tak. Takže spíš se softwarem pracovat*“. Tomáš má již v této době první představy o tom, jaké školy by chtěl jít studovat. Jak prozrazuje, je to škola se zaměřením na počítače, pak sportovní gymnázium nebo policejní akademie. „*Na jednu z těchto tří škol bych chtěl hodně*“. Přesto jejich výčet nebere jako definitivní. „*Pořád ještě jsem otevřený, kdybych dostal lepší nápad*“. Jedno však ví Tomáš určitě, školu by si chtěl zvolit sám, nezávisle na rodičích. Sám to komentuje následovně: „*Jako můžou mi sice říkat cokoli a já je budu poslouchat, ale stejně si nakonec udělám, co chcu*“.

Také Gábina v této době začíná uvažovat o své profesní budoucnosti. Na otázku, zdali již přemýšlela nad tím, jaké povolání by chtěla v budoucnu vykonávat, říká: „*No tak, přemýšlela, vlastně jak ráda píšu (...), takže bych chtěla být tou spisovatelkou, ale je to takový, jakože těch lidí je strašně moc nadaných a nevím, jestli na to úplně mám, takže takhle*“. Toto prvotní přání se dále promítá do úvah o volbě školy, kdy na dráhu spisovatelky by ji nejlépe připravilo gymnázium a po jeho absolvování vysoká škola se zaměřením na žurnalistiku. Jako důležitější, proč by chtěla Gábina po základní škole pokračovat studiem gymnázia, se jeví jiný důvod. Gymnázium jí totiž umožní získat čas na přemýšlení a o několik let oddálit volbu konkrétního profesního zaměření. Jak sama říká, „*člověk ještě nemusí mít úplně ujasněný, co vlastně chce a že se může teprve rozhodnout až na tom gymplu*“. Stejně jako Tomáš i Gábina přiznává, že si není se svou budoucností zcela jistá, a proto všechny úvahy hodnotí jako předběžné. Z mnohých výpovědí je patrná vnitřní nejistota, které se chce vyhnout tím, že o vlastní budoucnosti nebude přemýšlet: „*Je to spíš jakože takový, že úplně přesně nevím (co bych chtěla dělat) a ani to tak moc neřeším, protože co přijde to přijde. Vyloženě, že bych nad tím přemýšlela dopředu, tak to ne*“. Stejně jako Tomáš, ani Gábina nechce, aby ji do rozhodování někdo zasahoval a střední školu si chce po zralé úvaze zvolit sama.

Oba dospívající vstupují do rozhodovacího procesu volby povolání s prvotními představami o vlastní budoucnosti. Tomáš by chtěl pracovat jako správce sítě, Gábina jako spisovatelka. Přestože již děti zvažují konkrétní profesi, kterou by chtěli vykonávat, jejich uvažování má obecný charakter. V první fázi u nich dochází spíše k ujasňování zájmového zaměření a zvažování typu střední školy, na kterém by chtěli po základní škole dále pokračovat. U Tomáše i Gábiny se projevuje vnitřní nejistota, váhání a tendence problém spojený s volbou školy vytěsnit. Shodně však chtějí o své budoucnosti rozhodovat sami.

Rodiče: psychické ovlivňování vs. poradní hlas

S blížícím se koncem osmé třídy, tedy necelý rok před podáváním přihlášek na střední školu, začínají u Tomáše a Gábiny sehrávat při volbě povolání důležitou úlohu rodiče. Se svými potomky začínají intenzivněji komunikovat na téma „zájmy“, „školní výsledky“, „volba školy“, „pracovní budoucnost“ aj. S Tomášem se rodiče baví například o tom, co by ho bavilo a co by chtěl jednou dělat, Gábina říká, že když s rodiči hovoří o škole, tak většinou dojde i na volbu povolání. Pro pochopení, jakou úlohu rodiče při volbě povolání hrají, je důležité porovnat postoje, které sami uvádějí, se skutečným jednáním a přístupem k dítěti.

Tomášovi rodiče svoji roli při volbě povolání vidí v tom, že budou s dítětem komunikovat, poskytovat mu potřebné informace a předávat zkušenosti, vést ho k dobrým vzdělávacím výsledkům a dohlížet nad učením. Domnívají se, že by si dítě mělo o volbě povolání rozhodovat samo a nikdo by je neměl nutit. Maminka říká: *„Rodiče by měli o tom (s dítětem) mluvit. Ale rozhodně nenutit. Ne nutit, že má jít tam, nebo tam. To v žádném případě“*. Své postoje sděluje i synovi. *„Mamka říkala, že ať kdokoliv říká cokoli, tak se stejně musím rozhodnout sám. Že to je můj život, a že když si ho zpackám, tak to bude můj zpackaný život, a ne toho druhého“*. K tomu, aby byl syn dostatečně připraven na zodpovědné rozhodování o volbě povolání, mu však příliš nepomáhají. Spíše se snaží do rozhodování zasahovat a dítě ovlivňovat. Přístup rodičů dokumentuje řada výroků: *„Zrovna dneska jsme měli zásadní pohovor na téma...“*, *„Ted'ka je ve hře psychické působení na synka...“*, *„Já jsem mu dneska říkal, ať si uvědomí...“*, *„My jsme spíš uvažovali...“*, *„My jsme spíš hledali...“*, *„No takhle, my jsme (...) vybírali, kam by tak jako směřoval a nám z toho vyšlo...“*. Vliv rodičů lze vysledovat také ve výpovědích dítěte: *„S tím přišla mamka...“*, *„No tak mamka mi vymluvila...“*, *„Takže podle toho co říkali (rodiče), se přikláním...“*. Tomášovi rodiče ve skutečnosti nejednají podle toho, co navenek prezentují. Svůj přístup ospravedlňují tvrzením, že Tomáš nejeví o volbu povolání zájem a pro rozhodování zatím nemá dostatečné předpoklady. Ověření svých domněnek však nehledají v poznávání syna. Otec vychází z osobní zkušenosti. Když byl v Tomášově věku, také vůbec nevěděl, co bude dělat. Maminka vychází ze svého přesvědčení, že Tomáš o volbu povolání nejeví zájem. Sama říká: *„Jeho to netlačí a nezajímá. Já si myslím, že jemu to je teď ještě jedno“*. Tyto závěry činí na základě toho, že syn s rodiči na téma volba povolání aktivně komunikuje. *„Když začneme my, tak komunikuje, ale sám to ne!“* Kdyby se u rodičů projevila snaha své dítě skutečně poznat, zjistili by, že důvodem, proč s rodiči nehovoří, není lhostejnost k volbě povolání. Jeho postoj pramení z rozhodnutí zvolit si školu podle svých kritérií, nezávisle na rodičích.

Gábiny rodiče mají na volbu povolání názory srovnatelné s rodiči Tomáše. Maminka říká: *„Rodiče jí můžou doporučit, na tohle nechod', to je třeba špatně placená (práce) nebo to se ti nebude líbit a tak no“*, ale *„spíš to necháváme na ní, a když se na něco ptá, tak říkáme. Já jsem si taky vybírala sama, já jsem řekla, že chci zdravotku a nic jiného nechci a bylo to“*. Gábina má na rozdíl od Tomáše plnou důvěru svých rodičů a rozhodnutí nechávají zcela na jejím uvážení. *„My ji vždycky tak akorát navodíme, jestli jo nebo ne, aby to bylo dobrý. (...) I já mám zkušenosti i manžel má zkušenosti ze zaměstnání, nebo tak nějak máme přehled, jak ty zaměstnání vypadají. Tak jí trošku jako tohle můžem navodit“*. Rodiče se snaží dceři pomáhat několika způsoby. Protože má Gábina největší obavy z přijímacích zkoušek, usilují, aby o nich získala maximum informací a byla na ně co nejlépe připravená. Gábina to sama potvrzuje. *„No rodiče se mi to snaží pořád nějak usnadnit, mám přípravný kurz z matematiky, chodím na doučko z češtiny rovnou s tou profesorkou z Elgartky a připravuje mě na ty testy, který tam jako jsou každoročně, protože si je dělá Elgartka sama“*. Rodiče se snaží Gábinu podporovat také psychicky. *„Furt mi říkaj: Ale to víš, že se tam dostaneš! (...) No rodiče mě pořád přesvědčují, že se nemám podceňovat a jít na gympl. Myslím, že už je to moc nebaví, protože si pořád stěžuju (smích)“*.

Rodiče Tomáše i Gábiny se ztotožňují se všeobecně přijímaným názorem na poslání rodičů při volbě povolání. Jeho podstatou je, že rodiče mohou při tomto rozhodování dětem pomáhat a radit, ale je to nakonec dospívající, kdo by se měl samostatně rozhodnout. Rozdíl mezi oběma rodiči nalézáme v tom, jak k volbě povolání skutečně přistupují. Tomášovi rodiče nejednají v souladu s tím, co sami říkají. Snaží se na dítě působit, naléhat, ovlivňovat, tlačit. Jejich jednání bychom mohli nazvat „psychickým ovlivňováním“. Gábiny rodiče radí, doporučují, pomáhají, podporují. Jejich přístup vhodně vystihuje označení, které v jednom z rozhovorů použila sama maminka: „poradní hlas“. Přístup a počínání obou rodičů významně ovlivňuje průběh rozhodovacího procesu a jeho konečnou podobu, jak následně ukážeme.

Upřesňování seznamu škol: co všechno mělo vliv

S blížícím se termínem podávání přihlášek dochází u Tomáše i Gábiny k intenzivnějším úvahám o budoucnosti, zvažování pro a proti a upřesňování „seznamu“ středních škol, ze kterého by si chtěli nakonec jednu zvolit. Tato fáze probíhá během celého prvního pololetí deváté třídy až do podávání přihlášek a je ovlivňována různými faktory. Podle čeho si Tomáš a Gábina vybírají školy a co na ně nejvíce působí?

Na otázku, podle čeho si Tomáš školy vybral, říká: „*Já jsem prostě chtěl jít dělat s počítačema a nevěděl jsem kam, tak mně mamka navrhla Klobouky, tak tehdy jsem o tom vlastně začal přemýšlet. Sportovní, to kvůli tomu, já rád hraju házenou a kamarád ted'ka hraje házenou za muže a vlastně chodí na sportovní do Brna. A pak ta policejní, to ani nevím, to mně prostě jednou blesklo v hlavě a od té doby to tam zůstalo*“.

Tomáš si seznam typů škol vytvořil již v osmé třídě, a to převážně podle svých **zájmů**. V období, které jsme nazvali „upřesňování seznamu škol“, se začíná u Tomáše projevovat konkretizace představ, ale také **působení rodičů**. Škola v Kloboukách se ukazuje být spíše volbou maminky než dítěte, i když ji Tomáš chápe jako kompromisní, protože splňuje jeho přání studovat školu zaměřenou na počítače. „*Na počítače chcu jít já, mamka chce, abych šel na nějakou ekonomiku, tak Klobouky to je informatika v ekonomice, takže to by byl ideál*“. Maminka zasahuje i v případě policejní školy. Přichází hned s několika argumenty proti: „*Policejní škola je pouze soukromá, je někde mimo Brno, takže to by musel být na internátu. Což nevím, jestli v jeho případě by to bylo zrovna nejideálnější řešení. (...) Kromě toho, že se platí školné, tak se mi vůbec nelíbí ta náplň, jako aby maturoval z juda a z karate, to mi přijde pro život takový trošku jako zbytečný*“. Tomáš nakonec podléhá nátlaku, argumentům a zkresleným informacím od rodičů. „*Mamka mi to vymluvila, že bych si měl udělat nějakou jinou střední, abych nebyl pochuzkář, že budu prostě stát na křižovatce a udávat směr*“.

Tomášův seznam škol dále ovlivňují **spolužáci a kamarádi**. Kromě sportovního gymnázia, ke kterému ho přivedl kamarád, sám přichází s myšlenkou, že půjde studovat na počítačově zaměřenou školu na Olomoucké. Tomáš se svými důvody, proč dává přednost této škole, netají. „*No chtěl bych tam jít, protože tam jde právěže hodně děcek jako ze školy od nás. A tam jdou právěže jako moji dva nebo tři nejlepší kamoši. Jako dá se říct jediní. Takže to je pak takový hodně těžký*“. Ve škole se hovoří o „spiknutí“ žáků. Otec říká: „*Když jsem byl na třídní schůzce, tak polovina (žáků) chce jít na Olomouckou. Ale to je spíš takový kolektivní sen, kolektivní plán, aby byli pohromadě, že v tom není nic cíleného kolem vzdělání, ale kvůli partii, že všichni chtějí jít na Olomouckou. (...) Děcka říkají, že tam chcou jít, protože tam jde ten, ten a ten*“. Také v případě této školy intervenují rodiče a školu Tomášovi vymlouvají. Jaký k tomu mají důvod, uvedeme později.

Zpřesňování obecných úvah o škole se projevuje také u Gábiny, která by chtěla jít studovat gymnázium. Z nabídky brněnských gymnázií si vybírá dvě, Elgartovu a Křenovou.

Na první z nich studuje **bratr**, který ji školu doporučil a se druhou se seznámila na **veletrhu škol**. Co Gábina rozhodování nejvíce ovlivňuje, jsou **přijímací zkoušky**, které pro ni představují největší problém. Má z nich velký strach. Se svými obavami se svěřuje rodičům, kamarádům i učitelům. Maminka říká, že pořád doma chodí a říká: „*Jéžiši, mě tam nevezmou*“. Proč se Gábina přijímacích zkoušek tolik bojí? „*Že zazmatkuju, zblbnu matiku, nebudu nic umět (...)* *To se prostě jen tak nervům nedá poručit, aby si zrovna teď daly pokoj*“. Podobné problémy Gábina při zkoušení a písemkách ve škole nemá, jenže jak sama zdůrazňuje „*u přijímaček už jde o hodně*“. Gábina si uvědomuje, že přijímací zkoušky rozhodnou o její další budoucnosti. Proto se snaží nalézt určitou jistotu a zvažuje jako možnou alternativu školu, kde by přijímací zkoušky vykonávat nemusela. Touto školou je pedagogické lyceum, kde pro přijetí stačí dosažení stanoveného průměru známek. Gábina se snaží racionálně zdůvodnit zařazení lycea do svého seznamu škol, i když cítí, že by chtěla spíše studovat gymnázium. Se svými argumenty se svěřuje mamince: „*To pedagogické lyceum říkala, že by bylo nejlepší (...)* *to by bylo takový poklidnější. (Učitelé) mají prázdniny, mají dost volna. To by taky nebylo nejhorší*“. Aby zjistila, zdali má předpoklady pro studium gymnázia a jakou má šanci uspět u přijímacích zkoušek, začíná navštěvovat matematický kurz a soukromé doučování českého jazyka. „*No tak já jsem se k tomu stavěla tak, že když v tom matematickém kurzu nebudu zvládat nebo na tom doučku, takže půjdu radši na pedagogické lyceum a tam mě vezmou do průměru*“. Během přípravy získává jistotu, že na přijímací zkoušky se svými znalostmi stačí, a tak pedagogické lyceum ze svého seznamu škrtá. Od tohoto okamžiku Gábina řeší jedinou otázku, které z gymnázií si vybrat. Rozhodla se, že si zvolí to, na kterém má větší šanci lépe uspět u přijímacích zkoušek. Toto potvrzuje maminka: „*No ona se rozhoduje, tak nějak podle toho, aby udělala úspěšně zkoušky*“. Gábina k tomu dodává: „*Zkusím si udělat cvičný testy z knížek, co jsem si koupila, spočítám si, na jakém gymplu bych měla víc bodů a to co vyjde líp, bude asi konečný řešení*“.

Ovlivňují přijímací zkoušky na střední školu také rozhodování Tomáše? Tomáš má ve svém seznamu střední odborné školy, kde přijímací zkoušky vykonávat nemusí. K přijetí je nutné dosáhnout stanoveného průměru známek na vysvědčení. Tomášovi rodiče tento systém popisují a komentují následovně: „*Prostě udělají pořadí podle známek, co dostanou od školy a konečná. Vyberou si podle známek, ale víc je nezajímá. Je to jednodušší pro ně, maj s tím méně práce, ale tím pádem řekl bych, inteligentní lajdáci nemaj šanci, protože nemaj průměr. (...)* *Člověk nemusí mít nervy kvůli přijímačkám, ale zas dopředu ví, že nemá nárok na nějakou školu*“. Tomášovo rozhodování tedy ovlivňují spíše **podmínky přijímacího řízení** než přijímací zkoušky, jako v případě Gábiny. Při rozhodování je limitován školami, ze kterých si může vzhledem ke svému školnímu prospěchu vybírat. Tomáše ovlivňují tyto podmínky nepřímo, skrze rodiče, kteří mu rozmlouvají volbu školy na Olomoucké. Tomášův otec zjišťoval požadavky školy přímo u ředitele a říká: „*Tam ten chlap mi řekl na rovinu, pane my bereme žáky, kteří mají průměr 1,3 a lepší. To znamená není šance, ani to nezkoušíme, to nemá smysl, tam nejsou ani přijímačky, abychom to třeba vyzkoušeli*“.

Hlavní faktory, které přímo ovlivnily rozhodování a seznam škol, se u obou dětí liší. U Tomáše jsou to rodiče a kamarádi. Nepřímý vliv u něj sehrály podmínky přijímacího řízení. U Gábiny rodiče nemají, vzhledem ke svému přístupu k volbě povolání, tak významnou roli, jako u Tomáše. Hlavním faktorem, který prochází celým rozhodovacím procesem v případě Gábiny, je strach z přijímacích zkoušek. Nepřímým faktorem, který podpořil její konečnou volbu školy, byl subjektivní dojem ze školy, jenž Gábina získala po dnech otevřených dveří. „*Křenová je hezčí, modernější, ale zároveň působí chladně. Na Elgartce jsem se cítila líp. (...)* *Důležitější je pro mě spíš škola útulná. Budu tam chodit čtyři roky, tak bych tam měla chodi ráda, ne?*“

Závěr

Jak dospívající a jejich rodiče chápou volbu povolání? Tomáš i Gábina volbu povolání vnímají jako vlastní úkol, a proto by se o pracovní budoucnosti chtěli rozhodovat sami, nezávisle na rodičích a učitelích. Oba souhlasně říkají, že rodiče by měli v tomto případě zasahovat minimálně a jejich úlohou při volbě povolání je dětem pomáhat, pokud takovou pomoc budou potřebovat. S tímto názorem souhlasí i rodiče. Zjistili jsme, že rodičovské postoje nemusejí být ve skutečnosti shodné se reálným jednáním.

Jak dospívající a jejich rodiče volbu povolání řeší? Výsledky výzkumu ukazují, že volba povolání na konci základního vzdělávání nepředstavuje jednorázové rozhodnutí v podobě podání přihlášky na střední školu, ale je dlouhodobým procesem, jehož počátek můžeme vysledovat mnohem dříve. Úvahy o tom, co by chtěli dospívající po základní škole dělat, se objevují již v průběhu osmé třídy. Například Gábina na jejím konci uvedla, že se otázkami své pracovní budoucnosti zabývá „asi ten poslední rok. Tak jako nějak“. Prvotní představy Tomáše a Gábiny mají především podobu přání, vycházejících z celkové zaměřenosti osobnosti, a úvahy o pracovní budoucnosti jsou spíše zvažováním typu školního vzdělávání, ve kterém by chtěli po základní škole pokračovat. Tyto úvahy jsou v deváté třídě konkretizovány, dochází k postupnému ujasňování představ a cílů, zvažování předpokladů pro studium a vyhledávání informací důležitých pro konečné rozhodnutí. Zvyšuje se také intenzita komunikace rodičů a dětí o volbě povolání (první rozhovory na toto téma začínají být vedeny již na počátku osmé třídy). Během celého rozhodovacího procesu si děti vytvářejí a postupně zpřesňují „seznam“ středních škol, ze kterého by si chtěly nakonec jednu vybrat.

Tento seznam, ale i samotný průběh a podoba rozhodovacího procesu jsou velkou měrou ovlivněny přístupem rodičů k dětem. U Tomáše a Gábiny jsme měli možnost seznámit se se dvěma rodičovskými přístupy k volbě povolání. Přístup Tomášových rodičů jsme označili „psychickým ovlivňováním“. Strategii tohoto typu rodičů je působit, ovlivňovat, naléhat, tlačit a přesvědčovat s cílem dosažení vlastních představ o volbě povolání. V případě Tomáše otec a matka ovlivnili synovo uvažování do té míry, že nakonec podlehl jejich přání studovat na škole v Kloboukách. Gábiny rodiče sehrávají při volbě povolání roli poradců a jejich přístup jsme nazvali „poradní hlas“. Strategii tohoto typu rodičů je radit, doporučovat, podporovat a pomáhat s cílem nasměrovat a podpořit samostatnou volbu povolání dítěte. Rodiče Gábiny pomohli dceři, svojí psychickou podporou, nalézt ztracenou odvahu ke studiu gymnázia.

Odlišné přístupy rodičů odkryly zajímavé téma, které bychom chtěli podrobněji analyzovat a na základě výsledků analýzy vytvořit typologii přístupů rodičů, která by lépe pomohla pochopit vliv rodičů a rodinných interakcí na volbu povolání.

Jak dospívající a jejich rodiče volbu povolání prožívají? Zjistili jsme, že je volba povolání procesem, který rodina intenzivně prožívá. V rozhovorech jsme u dětí i rodičů odhalili pochybnosti, nejistotu a váhání, které přímo úměrně vzrůstají s blížícím se termínem podávání přihlášek na střední školu a datem přijímacích zkoušek. Příčinu tohoto stavu spatřujeme v tom, že si rodiče i jejich děti uvědomují, že při rozhodování o volbě povolání „jde již o hodně“ a může významně ovlivnit další životní dráhu člověka. Děti si kladou otázky, zdali si školu vybrali dobře, jestli je na školu přijmou, jestli budou na studium stačit, jestli je bude škola bavit, zdali si naleznou nové kamarády aj. Tyto pocity s dětmi sdílejí i rodiče. Gábina maminka říká: „Já jsem takovej pesimista, že vždycky nevěřím do poslední chvíle. Mě už se zdá že tenhle rok bude hrůza. Já jsem nikdy neměla ráda tyhle ty zkoušky. A tohleto napětí. To je strašný“. Jak se asi dospívající cítí v době, kdy se musejí rozhodovat o volbě povolání, lze pochopit z toho, jak prožívání svých vrstevníků vnímá Gábina: „No prostě všichni jsme celkově v období nejistoty. Bohužel“.

Výpovědi rodičů a dětí ukazují, že pro ně volba povolání odevzdáním přihlášek na

střední školy nekončí, nýbrž do ní dále zahrnují období přijímacích zkoušek a čekání na rozhodnutí školy o přijetí. Tuto fázi v naší mnohapřípadové studii dále sledujeme, abychom byli schopni pochopit a obsáhnout rozhodovací proces v jeho komplexnosti. Zvolený výzkumný design jsme se dále rozhodli doplnit o metodu ohniskových skupin. Od této metody očekáváme, že nám umožní odstranit komunikační bariéry dospívajících, které jsme měli možnost sledovat při vedení individuálních interview a získat tak lepší vhled do toho, jak volbu povolání skutečně prožívají.

Použitá literatura

- CRESWELL, W. J. *Qualitative Inquiry and Research Design : Choosing Among Five Traditions*. Thousand Oaks : SAGE Publications, 1998. ISBN 0761901442.
- DeRIDDER, L. *The Impact of Parents and Parenting on Career Development*. Knoxville : Comprehensive Career Development Project, 1990.
- HENDL, J. *Kvalitativní výzkum : základní metody a aplikace*. Praha : Portál 2005. ISBN 80-7367-040-2.
- HOŘÁNKOVÁ, V., et al. *Metodická příručka poradce pro volbu povolání*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1995. ISBN 80-85850-21-4.
- HŘEBÍČEK, L. *Teorie kariérního vývoje a poradenství : studijní text* [online]. Masarykova univerzita, 2001 [cit. 2007-04-25]. Dostupný z WWW: < <http://www.phil.muni.cz/ped/cz/storage/teorie.doc>>.
- KATRŇÁK, T. *Odsouzení k manuální práci : vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha : Slon, 2004. ISBN 80-86429-29-6.
- KLÍMOVÁ, M., et al. *Teorie a praxe výchovného poradenství*. Praha : SPN, 1987.
- KOŠČO, J. *Psychologické poradenstvo v školskom a profesionálnom vývine : teoretické a spoločenské predpoklady*. Bratislava : SPN, 1971.
- KOŠČO, J., et al. *Školské a profesijné poradenstvo v podmienkách rozvinutej socialistickej spoločnosti*. Bratislava : SNP, 1976.
- LANGMEIER, J., KREJČÍROVÁ D. *Vývojová psychologie*. Praha : Grada Publishing, 1998. ISBN 80-7169-195-X.
- LANKARD B. A. *Family Role in Career Development*. ERIC Digest, No. 164, 1995.
- MATĚJŮ, P., ŘEHÁKOVÁ, B. Úloha mentálních schopností a sociálního původu ve formování vzdělanostních aspirací. *Sociologický časopis*, roč. 28, č. 5, 1992, s. 613–635.
- MATĚJŮ, P., STRAKOVÁ, J., et al. *Nerovné šance na vzdělání : vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha : Academia, 2006. ISBN 80-200-1400-4.
- MATĚJŮ, P., TUČEK, M., REZLER, L. *Rodina '89: Zdroje vzdělanostních nerovností*. Praha: Sociologický ústav AVČR, 1991.
- PAVELKOVÁ, I. *Perspektivní orientace jako činitel rozvoje osobnosti*. Praha : Academia, 1990. ISBN 80-200-0055-0.
- PETERSON, G. W., STIVERS, M. E., PETERS, D. F. Family Versus Nonfamily Significant Others for The Career Decisions of Low-income Youth. *Family Relations*, 1986, Vol. 35, p. 417–424.
- PRŮCHA, J. WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha : Portál 2003.
- SEDLÁČEK, M. Případová studie. In ŠVARÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K., et al. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha : Portál, 2007. s. 96–112. ISBN 978-80-7367-313-0.
- STRÁDAL, J., MERTIN, V. ÚLOVCOVÁ, H. Úvod do problematiky. In *Poradce k volbě povolání : pro výchovné poradce a učitele ZŠ*. Praha : Josef Raabe, c 2002– . A. 1.1, s. 1–5. ISBN 80-86307-12-3.
- STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu : postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice : Albert, 1999. ISBN 80-85834-60-X.
- ŠEĐOVÁ, K. Proces kvalitativního výzkumu a jeho plánování. In ŠVARÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K., et al. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha : Portál, 2007. s. 51–82. ISBN 978-80-7367-313-0.
- ŠVARÍČEK, R. Hloubkový rozhovor. In ŠVARÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K., et al. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha : Portál, 2007. s. 51–82. ISBN 978-80-7367-313-0.
- TAXOVÁ, J. *Pedagogicko-psychologické zvláštnosti dospívajících*. Praha : SPN, 1987.
- YIN, R. K. *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks : SAGE Publications, 2003. ISBN 0-7619-2552-X.
- YOUNG, R. A. Parental Influence in the Career and Educational Development of Children and Adolescents: An Action Perspective. In *Presentation to the Fifth Annual International Roundtable on Family, Community, and School Partnerships*, Atlanta, April 12, 1993.